

תענית ד

משה שווערד

1. קרן אורה על מסכת תענית דף ד/א

גמרא ואמר רבא האי צורבא מרבנן דמי לפרצידיא דתותי קלא כו'. כי כמו שהפרצידיא המונחת תחת חתיכת עפר או אבן לא תקשה עליו כי אם ראשית התחלתה לצמות אבל אם כבר מצאה לה פתח לעלות ולצמוח אין האבן עומד בפניו עוד ועולה למעלה כו' כן לב נבון לא יקשה כי אם התחלת פתיחת שערי לבו וגלילת האבן הגדולה אשר הושמה על פתחי' ואינה מנחת לכוחות הנפש לעלות ולצמוח **ואם הי' ה' בעזרו ומצאה לו פתח לצאת ממסגר האבן** אז יקל לו לעלות למעלה מעלה וע"ז נאמר על דברי תורה (ירמיהו כ"ג כ"ט) וכפטיש יפוצץ סלע:

2. רש"י מסכת תענית דף ד עמוד א

צורבא מרבנן - בחור חריף, כמו בייעי דצריבן במסכת ביצה (ז, א), תלמיד חכם זקן לא קרי צורבא, אלא ההוא מרבנן קרי ליה.

3. ילקוט ישעיהו

בא"ד, ת"ח זקן וכו'. בספר עין זוכר (להחיד"א, מערכת צ אות א) כתב: **דהרב סדר יוחסין** (אמוראים אות צ) **חולק על רש"י, והביא ראיות מהש"ס דקאמר "צורבא מרבנן" על גדולי הדור, עיי"ש.**

4. ספר בניהו בן יהוידע על תענית דף ד/א

האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא מרתחא ליה. י"ל למה נקיט צורבא מרבנן דקאי על תלמיד חכם רך בשנים, לימא האי תלמיד חכם דרתח בסתם. ונראה לי בס"ד דאמרו רז"ל הכעס מקצר ימיו של אדם, דכתיב [איוב י"ד א'] קצר ימים ושבע רגז, וזה שאמר לא מבעיא תלמיד חכם גדול בשנים דרתח, דודאי צריך לומר אין כעסו טבעי מן היצר הרע דהא קא חזינן דהוא גדול בשנים והכעס מקצר, ובודאי דזה הכעס בא מן התורה דמרתחא ליה, ולכן לא עשה בו נזק, אלא **אפילו תלמיד חכם רך בשנים דתוכל לתלות כעסו טבעי מצד היצר, גם כן לא תימא הכי אלא אורייתא מרתחא ליה:**

5. המאירי על מסכת תענית דף ד/א

תלמיד חכם אף על פי שתורתו מכעיסתו בשעה שרואה מעשי בני אדם מכווערים ראוי לו למעט בכעסו כמה שאפשר לו וללמד בנתת כדי שיערבו דבריו על שומעיהם ויקבלו דבריו וכדי שלא לגרום בעצמו שום נזק שנאמר הסר כעס מלבך והעביר רעה מבשרך:

6. ספר אור החמה

דף ד' נגמ' אורייתא הוא דקא מרתחא ליה, ומפרש"י שיש לו רוח לב ומסיס ללבו יותר משאר נגמ' ולכאורה הרי משמעות הענין הוא דמיירי בלומד תורה לשמה והוא מהמיימיים ואין אפשר שהתורה שהיא דרכי נועם ונחיצות שלום דדוקא זאת התורה תניאסו לידי גאווה וכעס, שהם מדות מגוונות ונרועות וכמש"כ מהרש"א, ואפשר דהענין הוא דבאמת מן הדין הוא זה שכועס ואינו מוותר על מדותיו שזהו מכבוד התורה ואסור לו לוותר וכמו שמסיים נגמ' דכל ת"ח שאינו קשה ככרזל אינו ת"ח והיינו דאם מוותר נמלא דמוחל על כבוד התורה, ומש"כ רש"י שהוא רק למוד זכות דמשמע דאינו מן הדין וכן מה שמסיק נגמ' דאס"ה מיבעי לי לאיניש למילף נפשי' בניחותא דמשמע נמי שאין זה מדת חסידות לת"ח לכעוס, היינו שצריך ללמד את עצמו שיהא צמנז שאינו מרגיש כלל שפוגעים בכבודו ואז לא חשיב כמוותר על כבוד התורה שהרי הוא לא נפגע בכלל.

7. גבורת ארי על תענית דף ד/א

כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם. לענין כעס מיירי דהא רבינא אמר אפילו הכי מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא שנאמר והסר כעס מלבך, וק"ל הא אמרינן בריש פ"ו דפסחים (סו, ב) כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ונפקא לן ממשא דכתיב ויקצוף משה על פקודי החיל וכתוב ויאמר אלעזר הכהן זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה מכלל דמשה איעלם מיני, עוד אמרינן התם אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו ונפקא לן מאלישע דכתיב לוילי פני יהושפט וגו' אם אביט אליך וגו' והא אלישע חכם ונביא הוא, ואע"ג דכעסו לשם שמים משה כעס על שהחיה הנקבות של מדין שעל ידן היתה תקלה לישראל כדכתיב בקרא, ואלישע כעס על יהורם בן אחאב שהיה רשע ועובד עבודת כוכבים ואפ"ה נסתלק חכמתו ממשא ונביאותו מאלישע, ואמאי הא לר"א שפיר עשו ואדרבה חיובא נמי איכא דהא אמר כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם, ואם נפרש להא דר"א שאינו קשה כברזל במילי דידיה בכבודו מיירי הא כל שכן במילי דשמיא ככעסו של משה ואלישע שיש בו משום כבוד המקום דשפיר דמי:

ושמא יש לומר דהא דרב אשי איירי בשאי אפשר בענין אחר אלא ע"י כעס להטיל אימה על התלמידים ועל שאר העם ולזרוק בהן מרה, אבל אם יודע שיצייתו אותו בלי כעס וזריקות מרה לאו שפיר דמי לכעוס, ואותם פקודי החיל שקצף משה עליהן צדיקים היו כדמוכח בקראי ובלא כעס הוו צייתי לדברי משה להרוג את הנקיבות ולתקן את אשר עוותו ולא היה לו לכעוס, וכן נמי אם היה יודע לו שאפילו ע"י כעס וזריקות מרה לא יועיל להשיבו מרעתו מה בצע לכעוס כיון דלא יועיל, ואלישע היה יודע ביהורם שהיה מושרש בחטאו וע"י כעסו לא ישוב מרעתו ולא היה לו לכעוס, אבל באפשר למחות בידם ע"י כעס וזריקות מרה בהכי מיירי רב אשי דאפילו לכבודו וכל שכן לכבוד המקום מצוה לכעוס כדי לזרוק במ מרה:

8. ספר בניהו בן יהוידע על תענית דף ד/א

שם כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם. הקשה גבורת ארי ז"ל, דכפסחים דף ס"ו ע"ב מפורש כל אדם שכועס אם תלמיד חכם הוא חכמתו מסתלקת ע"ש. ונראה לי בס"ד דמה שאמר קשה כברזל אינו לענין כעס, אלא על דרך מה שאמרו ביומא [סוף כ"ב ע"ב] כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם, דראוי להקפיד על בזיונו אך לא יכעוס, ומה שכתב רש"י ז"ל כאן קפדנים וקשים כברזל, אין הכונה קפדנות של כעס, אלא הכונה שיקפיד על בזיונו ולא יוותר להמבזים, אבל ודאי צריך שלא יהיה בזה תערובת כעס, דכתיב [קהלת י"א י'] והסר כעס מלבך. והנה בגמרא דמנחות דף צ"ה ע"ב אמר רבא הקשה אדם קשה כברזל ומנו רב ששת, פירש רש"י חכם ומחודד לחדד ההלכה כברזל, יעויין שם. ויש לדעת למה לא פירש כאן כדהתם. ונראה משום דכאן קאמר רבינא אפילו הכי מבעי למילף נפשיה בניחותא, ודברים אלו לא יבואו נכון לאותו הפירוש של החידוד. מיהו נראה לי דשפיר יבא נכון, רצה לומר החידוד שהוא קשיות והוויית לא יאמר אותם בדרך כעס כדרך הלוחמים זה עם זה במלחמתה של התורה, אלא יאמרם בניחותא, וכמו שהזכיר רבינו האר"י לרבינו מורנו הרב חיים ויטל על לימוד שהיה לומד עם בן אחיו, כנזכר בשער רוח הקודש:

9. שערים מצויינים בהלכה

דף ד. כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח. יש לדקדק דלקמן (כ.) איתא לעולם יהא אדם רך כקנה כו'. ונראה לי, דמתחילה כשנשאל על איזה דבר הלכה, והוא מעיין בספרים, ומצא שיטות חלוקות, אז יהיה רך וידון בכבוד הראש להבין שיטתם, ולאח"כ כשיודע להבחין איזה שיטה ברורה יעמוק בה, ויהיה כברזל לא להודות לאחרים מפני איזה נגיעה, כי האמת אהוב מכל. וכ"כ בשו"ת דברי חיים (חור"מ סי' ה) בזה"ל, ובאמת אם יבואו כל חכמי הדור לא יכריעו אותי מדעתי להלכה כו'.

10. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן נד

בענין ת"ח שאינו קשה כברזל לפי הרגמ"ה =הרבינו גרשום מאור הגולה= י"א מנ"א תשי"ז. מע"כ ידידי תלמידי הרה"ג מוה"ר אפרים גרינבלאט שליט"א. מה שהקשה ידידי על פירוש רגמ"ה בתענית דף ד' בהא דא"ר אשי כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח, שהוא שאינו קשה לרצות מהא דתנן בפ"ה מאבות מ"א שחסיד הוא קשה לכעוס ונוח לרצות. הנכון לע"ד דהם שני ענינים, דבתענית איירי שיהיה קשה כברזל להיות עומד על דעתו כשהוא סובר זה לאמת לפי הדין וההלכה, שבזה אם כעס על אלו שלא רצו לעשות כדעתו, אם יהיה נוח לרצות הרי יאמרו שמה שנוח לרצות אינו מצד מעלת מדותיו אלא מחמת שמתחלה לא היה לו לכעוס שיודע בלבו שאין האמת כדעתו אך שאינו רוצה להודות בפירוש שטעה, ויבא מזה מכשול בדין זה וגם בדינים אחרים שלא יחושו להוראותיו שיאמרו שאינו ת"ח הראוי לסמוך עליו.

ומדויק לפ"ז לשון רב אשי שאומר שאינו ת"ח, דלכאורה מה שייך זה לחכמתו והיה לו לומר שלא טוב עושה, אבל הוא משום שזהו הטעם שבוזה יעשה שיאמרו עליו שאינו ת"ח ואין לסמוך על הוראותיו והנהגותיו ולא יהיה התועלת שיש בעיר מת"ח, ונמצא שבאמת הוא לגבי זה כאינו ת"ח... ומתני' דאבות מיירי בכעס על דבר שעשו שלא כהוגן שהוא מפורסם וידוע גם לעלמא וגם להעושה שהוא מעשה רע שלא יטעו כשיהיה נוח לרצות שהוא מתחרט בלבו אלא יבינו שהוא ממזדה הטובה שמתנהג משום שצריך להתנהג ברצון ונחת עם הבריות. ועיין ברבנו יונה שם שכתב שלא אמר שלא יכעוס כלל לעולם כי לפעמים צריך האדם לכעוס לקנאת ה' כפינחס לכן אמר קשה לכעוס שיש לו לכעוס אך בקושי הפעמים וג"כ טוב להתרצות מיד בעוד כעסו עליו ולא אחר שיסור כעסו מעליו אלא בשעת הכעס ממש הוא נוח לרצות, כי זוהי ממדת החסידות וטוב לבב עיי"ש. הרי פי' שהכעס של החסיד הוא לקנאת ה' כפינחס ומ"מ מתרצה מיד בשעת הכעס, והוא משום שהוא דבר מפורסם למעשה רע וליכא שום חשש במה שיתרצה מיד שיבינו הכל שהוא ממדת החסידות וטוב לבב, אבל אם הדבר אינו מפורסם לדבר רע כהא דמעשה פינחס אף שהוא ג"כ לצורך שיתנהגו בדרך הטוב, אין לו להתרצות מיד משום שאפשר אדרבה יצא מזה מכשול שלא יחושו לדבריו כמו שלא הי' ת"ח כדלעיל.

וניחא מה שמסיק רבינא בתענית ד/ אפ"ה מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא שנאמר והסר כעס מלבך, שמשמע שלא פליג על רב אשי, משום דכיון דאירי ברובה להנהיגם בדבר טוב שלא ידעו מעצמם ודאי אם כבר כעס אין לו להתרצות בקל כמו שא"ר אשי מטעם דבארתי אבל מתחלה צריך למילף נפשי' בניחותא היינו שיבקש דרך איך להורותם ולהנהיגם בניחותא שנא' והסר כעס מלבך, שהוא עצה שיעץ קהלת לת"ח שאף כשיש תועלת מכעסם יראו איך שאפשר להסר הכעס ולבקש דרכים אחרים להורותם בניחותא, שאם יעשו בדרך הכעס הרי לא יוכלו להסירו תיכף כדי שלא יטעו לומר שנתחרטו בלבם, ואם הי' הכעס לקנאת ה' לדברים מפורסמים כהא דפינחס הרי צריך לעשות זה דוקא בכעס להראות שצריך להתרגש לכבוד ה'. ועיין ברמב"ם מה שלכאורה יש סתירה ממש"כ בפ"א מדעות ה"ד על הא דכתב בפ"ב ה"ג בענין הכעס והלח"מ עמד בזה. ולע"ד בפ"ב נקט הא דרבינא שכתב וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו, והוא דכפירשתי שלא פליג על רב אשי ובעצם ראוי לכעוס עליו שהוא לש"ש, אבל מ"מ ילמד עצמו לבקש דרכים אחרים אם אפשר והם בדברים שאין מפורסמים להעומדים שם שהוא דבר שצריך לכעוס עליו ורק שממה שכועס על זה ילמדו שיש בזה צורך. אבל בדברים המפורסמים שהוא דבר רע, הוא דבר גדול שראוי לכעוס עליו שכתב בפ"א שע"ז ג"כ לא יהיה נוח לכעוס אם אפשר שלא להרגיש שעשה בזה דבר רע אף שהוא הרגיש ויכול להסביר שהוא דבר רע דכיון דאפשר שאחרים לא הרגישו לא יאמרו שעשה זה לש"ש אבל בזה לא יהיה כמת שאינו מרגיש כלל דכיון דהרבה ירגישו יאמרו שא"צ למחות, אלא יתנהג באופו בינוני, שאם האומדנא הוא שהרבה ירגישו שראוי לכעוס עליו צריך לכעוס.

11. ספר בניהו בן יהוידע על תענית דף ד/א

שם אל תקרי אבניה אלא בניה. הנה הכלל של אל תקרי ידוע, ונראה לי בס"ד דאמרו רז"ל [שבת קי"ט ע"ב] לא חרבה ירושלים אלא על שביזו בה תלמידי חכמים, א"כ בזיון תלמידי חכמים גורם חרבן העיר, ואם התלמידי חכמים שהם בניה קשים כברזל שהם תקיפים, דאז ההמון הם יראים מהם ואין בוזים אותם, אז תקיים העיר ולא תחרב, כאלו אבניה הם ברזל שאינו נחרב, וזה שאמר אל תקרי אבניה ברזל שתקיים כברזל, אלא אם כן תקרא בניה שהם החכמים ברזל, כלומר תקיפים דאז אין בוזים אותם:

12. ספר בניהו בן יהוידע על תענית דף ד/א

שם שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך. נראה לי בס"ד אם תסיר מספר רעה מן בשר ישראל מאתיים עשרים ושבע כמנין ברכה, ומנין זכר שהוא כח הזכירה דהכעס גורם שכחה כמו שאמרו בגמרא [פסחים ס"ו ע"ב], וזה שאמרו והסר כעס מלבך, אז על ידי כך והעבר רעה שהיא השכחה מבשרך, כלומר שיהיה לך כח הזכירה הרמוז כאן כשתסיר מספר רעה מן מספר בשר שישאר זכר:

13. ילקוט ישעיהו

ומהרז"ו כתב: דיפתח שאל בשביל טובת עצמו, ולא לשום תועלת הכלל. לכן לא נענה כהוגן, משא"כ אליעזר שאל לטובת אבות ישראל, ולא היה כדאי להכשיל האבות באשה שאינה מהוגנת, וכן שאול לטובת כלל ישראל רצה, וכן כלב רצה לבער הכנענים, לכן נענו כהוגן, שיעשה על ידם המעשים האלה. ובהנהגות הג"מ ר"א חבר ז"ל מביא רמז נאה: דכתיב (במדבר ג, ג) איש כי ידור נדר לד', אי"ש ר"ת אליעזר יפתח שאול. ועי"ז אמר: לא יחל דברו. ר"ל, שד' קיים בקשתם ונזדמן להם כהוגן, אבל לא כפי מאמנם ממש אפי' חגיגת וכו'. אבל לא' מהם ככל היוצא מפיו יעשה, והוא יפתח שנודמנה לו בתו.

14. תוספות מסכת תענית דף ד עמוד א

שלשה שאלו שלא כהוגן - אליעזר שאול ויפתח וא"ת אמאי לא חשיב כלב בן יפונה שאמר אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה אמאי לא פריך כמו הכא יכול ממזר או עבד וי"ל דהא דקאמר כלב שיתן לו הקב"ה כל מי שיכול לחזור אותן הלכות ששכחו בימי אבלו של משה אתן לו עכסה בתי וי"מ דלכך נקראת עכסה שכל הרואה אותה כועס על אשתו וזהו ודאי משום צניעות יתירא דקא חזו בה והיה סומך דזכותה וזכות ידידה מסתייע דלא מזדווגין לה אלא כפי מעשיה ...

יכול אפי' חגיגת או סומא - תימה אמאי לא נקט הכא גבי אליעזר עבד אברהם כמו דקאמר גבי שאול בסמוך יכול אפי' ממזרת או שפחה וכו' ואמר רש"י משום דגבי אליעזר לא שייך עדיין ממזרת דהא לא נתנה תורה אי נמי דגבי אשה לא דייק עלמא אלא ליופי וא"ת היכי קאמר דשאל אליעזר שלא כהוגן והא לא אמר אלא אשר אומר אליה הטי נא כדך ואם יראה שתהא חגיגת או סומא לא יאמר לה וי"ל דה"פ יכול אפילו חגיגת ואפילו סומא יכול אפי' חגיגת שיהיה לה אפילו רגל של עץ והוא לא יהא רואה או סומא כגון שיש לה עינים יפים ואינה רואה כלל.

והיינו דקאמר להו נביא לישראל הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם - כלומר להתיר נדרו ליפתח והא הוה פנחס ואמאי לא הלך יפתח אצלו להתיר נדרו אלא מתוך גסות רוחו אמר לא אלך אצלו שאני שופט ונגיד אלא יבא אצלי ופנחס אמר ליתי גבאי דאנא נביא ועל ידי תהא פטורה שהייתי שורה ומתיר הנדר ופוטור אותה ולבסוף נענשו שניהם יפתח נענש שנפלו אבריו קודם מיתה כדכתיב ויקבר בערי גלעד ופנחס נענש כדכתיב לפניו היה ה' עמו.

15. רמב"ן על ויקרא פרק כז פסוק כט

וזה היה טעותו של יפתח בבתו, כי חשב כאשר חרם נגיד ישראל חל וקים להמית אנשים או העובר על חרמו חייב מיתה, כן אם נדר בעת מלחמה לעשות מאיש או אנשים זבח יחול הנדר, ולא ידע כי חרם המלך והסנהדרין חל על המורדים לכלותם או על העובר גזירתם ותקנתם, אבל לחול הנדר לעשות עולה מדבר שאין ראוי לה' חס וחלילה ולכך אמר בב"ר (ס ג) שאפילו הקדש דמים לא היה חייב ונענש בדמה:

ואל תהיה נפתח בהבלי ר"א האומר כי פירוש והעליתיהו עולה (שופטים יא לא), או והעליתיהו, לומר אם יהיה היוצא מדלתי בימי איש או אשה והיה לה' קודש שיהיה פרוש מדרכי העולם לעמוד לשרת בשם ה' בתפלה והודות לא-להים, ואם יהיה דבר ראוי ליקרב אעלנו עולה, ועשה בית לבתו מחוץ לעיר והתבודדה שם וכלכלה כל ימיה ואיש לא ידעה והיתה בתו צרורה ואלה דברי רוח, כי אם נדר שיהיה לה' איננו שיהיה פרוש, אבל יהיה כמו שמואל שאמרה אמו ונתתיו לה' (ש"א א יא) והיה משרת בבית ה', לא פרוש וכפי משפטי התורה אין ביד האדם שידור ביוצאי פתח ביתו שיהיו פרושים, כאשר אין בידו להעלותם עולה ואם הדבר כן, היתה בתו הבוכה על בתוליה ורעיותיה עמה כזונות לקלס אתנו, וח"ו שיהיה חק בישראל לתנות לבת יפתח ארבעת ימים בשנה מפני שלא נשאת לבעל והיתה עובדת את ה' בטהרה אבל הדבר כפשוטו, וטעותו היה ממה שאמרתי:

16. רד"ק על שופטים פרק יא פסוק לא

(לא) והעליתיהו עולה - דעת רז"ל בזה ידוע וא"א ז"ל פירש והעליתיהו הוי"ו במקום אן ופירש והיה לה' הקדש אם אינו ראוי לעולה או העליתיהו עולה אם ראוי לעולה וכמו זה הוי"ו מכה אביו ואמו או אמו ויפה פי' וכן נראה מהפסוק כי לא המיתה שאמר ואבכה על נפשי לאות כי לא המיתה אך לא ידעה איש כמו שאמר והיא לא ידעה איש ומה שאמר גם כן ויעש לה את נדרו אשר נדר ולא אמר ויעלה עולה לאות כי פרושה היתה וזהו את נדרו אשר נדר והיה להשם כך נראה לפי פשטי הפסוקים ודברי רז"ל אם קבלה היא בידם עלינו לקבלה:

17. רבי עקיבא איגר מסכת תענית דף ד עמוד א

מאן תנא (דתני אין שואלין את הגשמים, אלא סמוך לגשמים) ר' יהושע הוא דאמר משעת הנחתו, (ללולב הוא מזכיר, דהיינו יום שמיני, וזה סמוך לגשמים). תימא למה נקט ר' יהושע דברייתא ולא ר"י דמתני', דאמר מאימתי מזכירין את הגשמים מיו"ט האחרון של חג. אחר זמן רב מצאתי בעזה"י בספר המכריע לריא"ז דמחק זה וצ"ל סתם ר' יהושע היא.

18. ילקוט ישעיהו

✓ ד"ה ר' יהושע הוא, דהיינו יום שמיני. לאו דוקא, אלא ליל שמיני, כמו"ש כבר לעיל (ב, ב) ברש"י ד"ה האמר משעת הנחתו, וכן (ג, א) ברש"י ד"ה משעת הנחתו, דהלשונות ברש"י לאו דוקא. וכן רש"י כאן יוכיח, שכתב: דאמר משעת הנחת לולב. [וכבר פירשנו לעיל (ב, ב) ברש"י, דהנחת לולב הוה בשביעי, ואחר כך בלילה שהוא כבר ליל שמיני יזכיר.] ועי' במלאכת שלמה שרוצה להגיה כאן ברש"י: דהיינו יום שביעי, ומאריך שם ליישב גם דברי רש"י לעיל דף ב, ב ודף ג, א עיי"ש.]

19. שפת אמת על תענית דף ד/א

שם בגמ' ר"י היא דאמר משעת הנחתו פ"י רש"י דהיינו יום שמיני ותמוה דלעיל פ"י דהיינו בשביעי, ונראה דלפי מאי דס"ד השתא דסמוך לגשמים מזכירין א"כ היינו תיכף בליל שמיני ממילא י"ל דר"י דמתני' ודבריייתא חדא נינהו ופ"י משעת הנחתו היא בערב מוצאי יום שביעי כמ"ש התוס' לעיל, ומה"ט גופי' דייק רבא ונקט ר"י דבריייתא ולא נקט ר"י דמתני', ובס' המכריע מגי' בגמ' ולמ"ש א"ש דמה"ט דייק רבא לפרש כן כדי שיהי' ר"י דבריייתא כמו ר"י דמתני', אבל למסקנא דשאלה לחוד והזכרה לחוד עדיף טפי לפרש יום אחרון דר"י כמו יום ראשון דר"א דהיינו בשחרית, וממילא ע"כ ר"י דמתני' ודבריייתא תרתי נינהו ושוב א"צ לדחוק משעת הנחתו בערב רק כפשטא בשביעי כנ"ל:

20. רש"ש מסכת תענית דף ד עמוד ב

שם וכי מתורגמן שואל דבר שא"צ לצבור. לפמ"ש"כ רש"י לעיל בסמוך בד"ה תרי תנאי והזכרה שיכול להזכיר ביו"ט מזכיר. דמשמע דיש עוד בו צורך עד תשלום תפלת יוצר א"כ מאי מקשה. ע"כ נראה דשיטת גמרתינו היא כפי שפ"י הר"ן (וכ"מ מהרא"ש) דברי הירושלמי דהא דמקשה ויזכיר מבערב קאי אפסח ע"ש. אלמא דכבר א"צ בו מבערב: מה שהקשה הגבול"א דמ"ל בטעה והתחיל של חול ע"ש. כבר קדמו בזה המ"א בס"י קי"ז ס"ק ב' וישובו הוא ג"כ כעין ישוב המ"א ע"ש:

21. שפת אמת מסכת תענית דף ד עמוד ב

שם בגמ' לדידהו אית להו עולי רגלים, ראיית מי שהוכיח מכאן דבני חו"ל פטורין מלעלות לרגל, ואיני רואה שום ראי' דכוונת הגמ' פשוט דאפי' לדידהו דלית להו פרי בדברא מ"מ הלא עולי רגלים אית להו אבל מאין מצאו הוכחה דלדידן ליכא עולי רגלים:

22. שערם מצויינים בהלכה

כאן בזמן שאין בהמ"ק קיים. פ"י דבזה הלכה כר"ג דבשבעה במרחשון שואלין. ובהגהות הגרע"א ציין לדברי התוס' במס' יומא (יג. ד"ה הלכה) שכתבו, דאין זה הלכתא למשיחא, הנפקא מינה גם בזמן הזה, לכני בכל דאית להו פירי בדברא. ועי' בקרבן נתנאל על הרא"ש (אות ת) מה שכתב בענין זה.

23. הר"ן על הרי"ף מסכת תענית דף ב עמוד א

ופוסק במנחה. דשמא שביעי הוא ופוסק נמי בערבית ושחרית של ט' ספק ח' כדנינו אמר הוא ח' ותמנני אמאי סבירא ליה דפוסק במנחה ולא נתן לכל אחד מהם דין שמיני גמור כמו שאנו נוהגין בהם בכל דיני יו"ט ונ"ל דהיינו טעמא דבשלמא התם לחומרא אבל הכא קולא שייכא ביה דכי מדכריה גשם ביום ראשון שמא שביעי הוא והוה ליה עומד בטל ומזכיר של גשם דמחזירין אותו וכי היכי דר' יוסי הוה מבדיל מיומא טבא לחבריה שהיה רוצה להטיל בשני אף חומרו של חול כאן ג"כ היה רב רוצה לחוש בו לחומרא של חול במה שאפשר ושומאל פליג עליה בגמרא ואמר לאחר שעשיתו קודש תעשהו חול כלומר דלא אפשר למיחש להך חומרא דהא איכא זילותא דיו"ט ומסקינן דכיון שהתחיל שוב אינו פוסק דאי פסקינן מחזי כי חוכא וזילותא:

24. חידושי הרישב"א מסכת תענית דף ד עמוד ב

ואנן דאית לן תרי יומי וכו' והלכתא כרבא דכיון שהתחיל שוב אינו פוסק. וכדאמר בגמ' כיון שעשיתו קדש אין אתה עושהו חול, דשורת הדין השתא דידיענין בקבועא דירחא, יום ראשון עיקר שמיני זמן גשמים הוא, אלא דרבנן תקון יום שני משום מנהג אבותינו כדאיתא בפ"ק דביצה (ד' ב'), ולפיכך אין לנו לחוש לענין זה בשמיני לספק שביעי לעשות הפסקה בהזכרה שהתחלנו.

25. שפת אמת מסכת תענית דף ה עמוד א

בגמ' רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק, ונראה דאפי' יחיד ששכח להזכיר גשם במוסף ובמנחה מ"מ אומר בערבית דכיון שהתחיל פ"י הש"ג, וגם הוא מכלל הציבור דכיון שהתחילו שוב אין פוסקין, מיהו צ"ע אם שכח בערבית ולא אמר לא טל ולא גשם אם מחזירין אותו דכיון דמן הדין אין להזכיר רק מטעם שהתחיל אינו פוסק י"ל דדיעבד אינו מעכב:

26. קובץ אור ישראל תשרי תשס"ו-בענין הליכת ד' אמות בארץ ישראל--EXCERPT

מצות עליה לרגל בזה"ז

כבר עסקנו בנידון אם יש מצוה לבקר ארץ ישראל. ויש ענין הנוגע לנידון זה והוא אם יש מצוה מיוחדת לבקר ארץ ישראל ברגלים כדי לקיים מצות עליה לרגל. וכדי לדון אם יש מצוה "לבקר" ארץ ישראל ברגלים כדי לקיים מצות עליה לרגל, צריכים אנו לעיין, האם מצות עליה לרגל נהוגת בזמן הזה שאין לנו בית המקדש. ועוד האם יש מצוה לעלות לרגל מחו"ל אפילו בזמן הבית. בגיטין (ד:) משמע שאין מצות עליה לרגל בזמן הזה. עיין שם שמבואר שאין צריך לקיים גט הבא ממדינה למדינה בארץ ישראל משום דשכיחי עולי רגלים. ואיתא בגמ' "תינח בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מאי איכא למימר." ומשמע שבזמן שאין בית המקדש קיים לא שכיחי עולי רגלים משום שאין מצוה עליה לרגל.

ובתענית (ד): הקשו על רבי יוחנן שפסק שמיד כשמזכירים גשמים (היינו כשאומרים משיב הרוח שהוא ביו"ט אחרון של חג) שואלים על הגשמים (שואמרים ותן טל ומטר לברכה). והלוא רבי יוחנן עצמו פסק כרבן גמליאל שאין שואלים גשמים עד ז' חשון. ותירץ "ולא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים." כלומר שבזמן שבית המקדש קיים היו ממתינים מלשואל גשמים עד ז' חשון כדי שלא ירד גשם על העולי רגלים. אבל בזמן שאין בית המקדש קיים, אין כאן עולי רגלים ולכן אין לחוש שירד גשמים עליהם, ולכן שואלים לגשמים מיד לאחר החג.

אולם עיין ברי"ף (ב). שפסק כרבן גמליאל (שלגירסתו הוא רשב"ג) שממתינים עד ז' חשון אף בזה"ז. והקשה עליו הר"ן (ד"ה ואיכא) שהלוא בגמ' מבואר שבזה"ז שאין עולי רגלים יש לשואל על הגשמים מיד. ותירץ "צריך לומר דכי איפסקא הלכתא כר"ג היינו אפילו לאחר חורבן לפי שהיו מתאספים בכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושים גם היום ומפני עולים הללו ראוי שנאחר השאלה שהיא היתה עיקר התקנה." כלומר שמכיון שגם בזמן הזה יש אנשים העולים לרגל, יש להמתין עד שיהיה להם זמן לשוב למקומם שעיקר התקנה היתה בשבילם.

עליה לרגל בזה"ז: מצוה או מנהג

ויש לעיין בדברי הר"ן, האם כוונתו שאע"פ שאין מצוה בדבר, מ"מ כיון שיש אנשים שעולים לרגל משום איזה מנהג יש להמתין מלשואל על הגשמים. או האם כוונתו לומר שאפילו בזה"ז יש באמת קיום מצוה במה שהם עולים לרגל, ולכן ממתינים מלשואל גשמים עד שיגיעו למקומם.

ועיין בכפתור ופרח (פ"ו) שכתב שהעליה לרגל שעושים בזמן הזה הוא רק מנהג כדי להרבות עגמת נפש על חורבן המקדש. ובשו"ת מהרי"ט (א:קלד) כתב שנהגו לעלות לרגל מטעם חיוב הארץ. ומדבריהם משמע שאין בזה משום קיום מצוה, אלא יש בזה משום מנהג טוב. ובנדרים (כג.) איתא "מעשה באדם אחד שהדיר את אשתו מלעלות לרגל ועברה על דעתו ועלתה לרגל ובא לפני רבי יוסי אמר לו אילו היית יודע שעוברת על דעתך ועולה כלום הדרתה אמר לו לא והתירו רבי יוסי." והמהר"ן חיות (שם) הקשה, הלוא רבי יוסי היה לאחר זמן החורבן, וא"כ למה אשה זו היתה עולה לרגל. ותירץ שאע"פ שלא היה להם המקדש, עדיין היו עולים לירושלים כדי להתפלל במקום קדוש ו"לשואל ספיקות בהוראה אשר נולדו להם." ואף הנשים היו באים שם כדי לשמוע דרשות ולראות בכבודה של תורה. ומשמע מדברי המהר"ן חיות שעליה לרגל בזמן הזה הוא מנהג ועושים כן משום שיש הרבה תועלות לעלות לירושלים בזה"ז, אך לא משום עצם מצות עליה לרגל. אך עיין בשו"ת תשב"ץ... כלומר, שיש ראייה שיש קדושת הארץ וקדושת ירושלים ממה שעדיין עולים לרגל ואפילו מחו"ל. ולא עוד אלא שהעולים מעידים שעדיין נשאר מהניסים שהיו שם כשהיו עולים לבית המקדש, שמקום שאי אפשר להכניס שם הרבה אנשים מכניסים שם יותר מג' מאות אנשים. "זה סימן גאולה שלישי." ומשמע שהוא סובר שיש קיום מצוה של עליה לרגל בזה"ז, שאם אין בו משום קיום מצוה אלא משום מנהג, אין להביא ראייה מהעולי רגלים שעדיין יש קדושת הארץ.

ובספר העיר הקודש והמקדש (להגרי"מ טוקצינסקי ח"ג פרק טו) כתב שיש קיום עליה לרגל אף בזמן שאין בית המקדש קיים. וכתב שהיו זמנים שהגויים לא נתנו ליהודים ליכנס לירושלים והיו הולכים מסביב החומה כדי לראות עכ"פ את ירושלים אף שלא נכנסו שמה. ועיין בחת"ס (יו"ד רלג) שכתב "הדר חוצה לה ועולה עליה לרגל שכר פסיעות יש." כלומר שיש בזה משום מצוה קיומית בזה"ז אע"פ שאין חיוב בדבר. ובספרו עה"ת (פרשת אמור) כתב החת"ס "שגם בזה"ז מצוה לעלות לרגל לירושלים... ובספר הר הקודש (פנים חדשות עמ' רפז) כתב נפ"מ אם עליה לרגל בזה"ז היא רק משום מנהג או שיש בזה מצוה קיומית. אם היא מצוה קיומית של עליה לרגל, א"כ המצוה היא לראות פני העזרה. שאף שאינו יכול ליכנס למקום המקדש כיון שהוא טמא, מ"מ צריך לראות את רצפת העזרה דראיית פנים אינו אלא בעזרה. ומכיון שאינו יכול ליכנס לעזרה, צריך לעשות כל מה שאפשר. אבל אם הוא רק משום מנהג משום עגמת נפש או משום חיוב הארץ, סגי בזה כשילך למקום המקדש אצל הכותל המערבי, ואין צורך לראות את פני העזרה. ועיין במועדים וזמנים (ז:רמא) שהביא מהגר"ע שליונגר שאלו שעולים לכותל המערבי בלבד אינם מקיימים את המצוה בזה, שעיקר מצוה הוא לראות רצפת קרקע המקדש....

מצות עליה לרגל מחו"ל

ואף אם נאמר שיש מצוה של עליה לרגל בזה"ז, צריכים אנו לעיין, אם יש מצוה לעלות לרגל מחו"ל אפילו בזמן הבית. התוס' (פסחים ג: ד"ה אליה) כתבו בדעה אחת שאין מצות עליה לרגל מחו"ל אפילו בזמן שבית המקדש קיים. ולפ"ז ודאי אין חיוב של עליה לרגל בזה"ז מחו"ל. אך המשנה למלך (הל' קרבן פסח א:א) השיג על התוס' וכתב "במצות ראייה לא ראיתי שיפטרו למי בחו"ל."

ועיין במנחת יצחק (ו:מט) שדן בשאלה זו והביא מהאו"ח שהביא ראייה מהמש' (תענית י.) דתנן "בשלישה במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו חמשה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת." כלומר שלרבן גמליאל ממתינים מלומר ותן טל ומטר לברכה עד שהעולה האחרון יוכל לחזור לנהר פרת. ואם איתא שבני חו"ל חייבים בעליה לרגל, היה לנו להמתין עד שבני חו"ל יוכלו לחזור למקומם. אלא שהטעם שאין ממתינים הוא משום שאין בני חו"ל חייבים בעליה לרגל.¹ ועיין בשאלת יעב"ץ (א:קכז) שכתב שאין ראייה ממש' זו שלא היו דוחין שאילת גשמים בעבור מיעוט אנשים הבאים מחו"ל.

¹ אולי יש לדחות ראייה זו, שהרי בארץ ישראל שואלים על הגשמים בו' חשון, ואילו בחו"ל שואלים ס' יום אחר התקופה. ומשמע שאין שאילת גשמים אלא על מקומו בלבד. א"כ יש לומר שהטעם שממתינים רק עד שיגיע לנהר פרת הוא משום שכשהעולה האחרון יכול להגיע שם, אין שאלת גשמים של ארץ ישראל חל עליו עוד שאין נוגע לו בכלל מכיון שאינו עוד בארץ ישראל.